

Mevlânâ'nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi

Prof. Dr. Ali YILDIRIM¹

Özet:

Tasavvufun en önemli taraflarından biri, gizlilikçiliği esas almasıdır. Mutasavvıflar varlık ve yokluğa dayalı derin bilgileri, insanın yaratılışındaki soyut gerçeklikleri, yanlış anlaşılmalara mahal bırakmamak için gizleme ihtiyacı hissetmişlerdir. Şüphesiz şiir dilinin bir yönü de gizli ve örtük bir yapıda olmasıdır. İşte anlatılması ve anlaşılması zor ve problemlili olan meseleleri şairler, sembolik bir özelliği olan şiir dili ile anlatmışlardır. Tasavvuf anlayışında, varlık âlemi tek tek veya bir bütün olarak hakikat âlemi ve hakikat bilgisini bize işaret diliyle anlatan semboller şeklinde telakki edilmiştir.. Bunları anlayıp, kavramak insani tekâmülün en önemli taraflarından birini oluşturmaktadır.

Varlık âlemi içerisinde madde ve ruh yönü itibarıyla insanı en iyi sembolize edenlerden başta geleni kuşlardır. Kuşlar, hem çeşitli kategorilerde olması, hem de uçabilme özellikleri sebebiyle insan ve insanın hasletlerini en iyi anlatan göstergelerden olmuştur. Özellikle onların bir yönünün yere bağlı olması ve bir diğer yönlerinin uçabilme yetenekleriyle alakalı olarak, maddeden uzaklaşabilmeleri şairlere derin ilhamlar vermiştir. Mevlânâ da başta Divan-ı Kebir olmak üzere Mesnevi, Fihi Mâ Fih adlı eserlerinde sembol olmak yönleri ile kuşlardan yoğun bir şekilde yararlanmıştı. Bu çalışmada, yukarıdaki hususlarla ilgili tespit ve yorumlamalar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: sembol, tasavvuf, Mevlânâ, madde, mana, kuşlar

Hayatın çeşitli katmanlarına dair duygu, düşünce ve inançlar, özellikle şairler tarafından pek çok somut sembolle ortaya konmuştur. Özellikle soyut ve anlaşılması sıkıntılı hususların zihinde canlandırılabilmesi noktasında sembollerin çok önemli katkıları vardır. “Sembol, bir hakikatin yerine geçen duyusal ve hayalî bir nesne veya mevcut olmayan bir şeyi hayal edebilmek için kullandığımız doğrudan tecrübe edilebilen herhangi bir şeydir” (Uluç, 2007: 40). Hemen hemen bütün kültür ve geleneklerde sıklıkla kullanılmış sembollerden biri de kuşlardır. Kuşların pek çok özelliği olmakla birlikte, daha çok uçmak özellikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. İnsan ve diğer canlılarda olmayan bu özellik; öteyi, bilinmezi ve keşfetmeyi arzulayan insan için hep istenen bir şey olmuştur. Göklere yükselmek, öteyi keşfetmek, metafizik sıçramayı yapmak manevi bir hâlet olup, bunun ifadesi şüphesiz mantıksal bir kurguyu gerektirmektedir. Bu da yere mahkûm olan insan için yegâne yolun, kuşlar gibi uçmak algısından geçtiği anlayışını geliştirmiştir.

¹ Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elazığ. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi. Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları, Sayı 6, Mayıs 2015. Ss235-247.

Bedenin kesif ve yere bağlayıcı ağırlık yönü düşünüldüğünde, ruhun latif ve madde ötesi hâli bu sınırlandırılmışlığı aşmanın en önemli tarafını temsil etmiştir. İnsanın bir yönü, sıradan canlılar gibi yere bağlı iken, diğer yönü sonsuzlara uzanabilen ruh tarafıdır. Bunu da varlık âleminde en güzel sembolize eden, şüphesiz ki kuşlardır. Sembolleri, varlığın ve yokluğun anlaşılmasında en iyi kullanan mütefekkirlerden biri olan Muhyiddîn İbn Arabî, insanın beden yönünü, ruh kuşunun ayağına bağlanan kayalara benzeterek farklı bir kurgulama yapmaktadır: “ İbn Arabî, yeryüzüne bitişik olup kuşlar gibi yukarılara yükselememesinden dolayı insanın beden yönünün tabiatını ‘kayalar’la sembolize etmiştir.” (Uluç, 2002: 99). Yine Şark kültür ve edebiyatlarında kuşlar özellikle insani hasletleri sembolize etmede oldukça sık kullanılmıştır. Tasavvufun, soyut ve manevi hâlleri anlatmada sembollerden özellikle yararlandığını biliyoruz. “Kuşların dili” anlamına gelen meşhur hikâyeyi Attâr “Mantıku’t-tayr”, Ali Şîr Nevâî ise “Lisânü’t-tayr” adlarıyla yazmışlardır. Hüdhd’ün kılavuzluğunda Kafdağı’na, kuşların şahını bulmak için yapılan bu yolculuk tasavvufi seyr u sülûku anlatan en orijinal hikâyelerden biridir. İran’ın meşhur mutasavvıf ve mütefekkirlerinden olan Sa’dî’nin kurguladığı şu anlatıda, insanda terkip edilmiş olan nefis ve ruhun beden kafesine konulmuş karga ve papağan sembolleri ile somutlaştırıldığı görülmektedir:

“Kargayla aynı kafese konulan papağan, üzüntü içinde ‘Aman Allah’ım!’ diyordu, ‘Bu ne iğrenç bir yüz! Ne sevimsiz bir görüntü! Ey uğursuz karga! Keşke doğuyla batı kadar uzak olsaydı aramızda mesafe.’ İşin tuhaf yanı, karga da üzüntüyle ‘Ne günahım vardı ki, böyle boşboğaz bir aptalla aynı kafese mahkûm edildim?’ diye hayıflanıyordu.” (Sa’dî, 1991: 188)

Kuş figür ve sembolleri İslamiyet öncesi Türk kültüründe de görülmektedir. Bu kültürel unsurlar daha sonra İslamî kisveye bürünerek devam etmiştir. “İslamiyet öncesinde olduğu gibi sonrasında da benzer şekilde yaşadığını, başta Horasan erenleri olmak üzere bazı velilerin kimi kuşların şekline(donuna) girerek seyahat ettiklerini (Ahmed Yesevi: turna, Hacı Bektaş-ı Veli: güvercin, Hacı Tuğrul: doğan) ve Türk dünyasında anlatılan pek çok efsanede kahramanların türlü sebeplerle kuşa döndüklerini görüyoruz.” (Ceylan 2007: 7)

Mevlânâ, başta “Mesnevî” ve “Dîvân-ı Kebîr” olmak üzere eserlerinde yoğun bir şekilde kuşlar ve onlarla ilgili sembolleri kullanmıştır. Bunu yaparken kuşların bizzat adlarının yanı sıra, söz konusu kuşların değişik vasıflarını da işin içine dâhil etmiştir. Bu kullanımlarda, kuşları daha ziyade iyi veya kötüyü temsil etmesi yönüyle kategorize etmiştir. Bazen bu kategori içinde olumlu anlatılan kuş, başka bir yerde nispeten olumsuz

olabilmektedir. Bu ikili kategorilerde kuşların bir kısmı iyi insanları, bir kısmı kötü insanları temsil ederken, bazı kullanımlarda ise kuşlar bir insanın ruh ve madde yönlerine bağlı olarak iyiyi ve kötüyü temsil etmişlerdir. Zaman zaman da bunların dışında, bir insanın varlık alanı içinde bulunan iyiyi ve kötüyü temsilen ruh ve nefsi sembolize eden kuşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelenekte olduğu gibi irfan ehlini, mitolojik kuşlar temsil etmektedir. Ankâ, sîmurg, kaknus, hümâ gibi kuşlar tamamen ulvi kuşlar olup yerden, yuvadan, yiyintiden ve maddeden soyutturlar. Dolayısıyla mükemmeliyeti sembolize eden bu kuşların olumsuz bir kurgulanışı söz konusu değildir. Yine başka bir ayırım, mitolojik kuşlar kadar olmasa da olumlu değerlere sahip yırtıcı ve avcı kuşlar söz konusu olduğunda çıkmaktadır. Doğan, şahin, atmaca, kartal gibi kuşlar daha çok temiz beslenen, insanlardan uzak yaşayan ve kazanımları için ciddi bir çaba içinde olan kuşlar olması hasebiyle olumlu kavram alanlarına sahiplerdir. Gelenek ve kültürümüzde, pis yiyeceklerle beslenmeleri sebebiyle karga ve akbaba, uçamamak yönüyle tavuk, şomluk ve uğursuzluğun göstergesi olan baykuş, bölülüğün ifadesi olan kaz ve gevezeliğin simgesi olmak yönüyle leylek gibi kuşlar, Mevlânâ'nın eserlerinde ya tamamıyla ya da kısmen olumsuz göstergelerle karşımıza çıkmaktadır. Yine bazı kurgularda olumsuz vasıflarla anlatılan kuşlar, bazen de olumlu vasıflarla karşımıza çıkabilmektedir.

Mevlânâ, genel anlamda kuş ve kuşa dair ilgileri belli bir kuşa isnat etmeden de oldukça fazla kurgu yapmıştır. Hakikat yolcusunun, bu yolculukta nasıl davranması gerektiği, bilinmezlere ve mana âlemine nasıl kanatlanacağı hususlarında çarpıcı teşbihler yapmaktadır:

“Senin kuş gibi kanatların var. Kolu kanadı olan mert kişilerin korkusu olur mu? Korkma; kanatlarını aç, göklere, ötelere yüksel!” (G.184/5)

“Kuşun ayağı bağlı olursa, uzak yerlere uçamaz. Yeryüzünde döne döne alçaklarda uçar. Çünkü uçuşta acemidir. Fakat ölümle, beden hapisanesinden kurtulur, ayağındaki bağı koparır atarsa, uçacağı yerleri de görür, her şeyin sırrının ne olduğunu anlar.” (G. 253/5)

“Ey ruh kuşu! Günahlarından temizlendin, nefsinin kafesinden kurtuldun, mana kanatların açıldı. Haydi, geldiğin yere, kendi vatanına doğru uç, uç!” (G.657/5)

“Anaç kuş, Allah'ın lütuf ve keremi sonucu olarak, ona verdiği analık duygusu ile yumurtayı kanatları altına alınca yavru kuş, küfrü de imanı da yok ederek yumurtadan 'vahdet kuşu, birlik kuşu' olarak çıkar!” (G.882/65)

“Ey gönül kuşu! Onun güzelliğinin bahçesinde uç! Orası emin bir yerdir. Orada ne tuzak vardır ne de sapan taşı!” (G.1116/6)

“Ruh âleminin kuşu, gayb kuşu, senin başına gölgesini düşürseydi, dünya zümrüd-i ankâsı senin gözüne adi bir sinek gibi görünürdü!” (G.1338/2)

“Kendinden geçiş devlet kuşu, her şeye, herkese gölge salsın da kendilerini üstün görenleri, gurura kapılanları, kendilerine tapanları, bu kötü huylarından vazgeçirsin! Allah’ın lütuf güneşi de Hak âşıklarının başlarında parlasın, onları aydınlatsın!” (G.1357/2)

“Ecel, kafesi kırar ama kuşu incitmez. Ecel nerede, ebedî kuşun kanadı nerede?” (G.117/7)

Mevlânâ, kuş sembolü ile sadece insanı ve insana ait vasıfları kurgulamamakta, aynı zamanda derin ontolojik savları da ortaya koymaktadır. Varlık-yokluk meselesi, varlığın döngüsel hareketi, madde ve mana boyutları, maddenin bileşimi gibi hususları da bu bağlamda değerlendirmektedir:

“Akıl padişahı, kafesi kırdı mı kuşların her biri bir tarafa uçar. Bundan önce neşelenerek, sevinerek kendi cinsinin havası ile geldiği yere uçar giderdi ya. Kafeste ve zindanda iken de her an ağlayıp inleyerek kanat açar, ama uçmaya yol ve imkân yoktur. Fakat yol oldu mu her biri, anarak kanat açtığı yere uçar, yel gibi uçup gider. Ağlayıp vah ettiği tarafa fırsat buldu mu koşar uçup kavuşur. Bedenine bak. Bu cüz’ler, nereden toplanıp bedenine geldi. Kimisi suya, kimisi toprağa, kimisi yele, kimisi ateşe mensup. Kimi arştan gelmiş, kimi ferşten. Kimisi güzel, kimisi çirkin.” (M. C.6/2384-85).

Mevlânâ, insanda potansiyel olarak bulunan süfli ve ulvi hâlleri yine bazı kuşlar bağlamında somutlaştırarak bizlere anlatmaktadır. Bu derin ve soyut hâller, insanların kolaylıkla idrak edebilecekleri hususlardan değildir. Dolayısıyla bunların birtakım hassaları olan varlıklar üzerinden anlatılması daha kolay ve anlaşılır idi. Nitekim varlık âlemi, topyekûn ve parça parça ilahi hakikati ve varlığın mahiyetini anlamada birer ayet, birer işaretidir. Önemli olan o işaretleri anlamaktır. İnsanın belki de Yaratana karşı en önemli sorumluluklarından biri, bu “yol levhaları”nı doğru bir şekilde okuyup anlamaktır. Çünkü Allah, insanlar ibret ve ders alsınlar diye pek çok olay, olgu ve nesneyi her an insanların nazar-ı dikkatine sunmaktadır; ancak insanların çoğu bunlardan habersiz ve gafillerdir.

Mevlânâ'nın yaptığı da görmeyen gözlere göstermek, duymayan kulaklara duyurmak, anlamayan idraklere algılatmaktan ibarettir. O, insanları Hakk'ı ve hakikati anlamaya çağırmaktadır:

“Ey gönül kuşu, kuşların dillerini söyle! Ben, senin kapalı sözlerinin anlamını bilirim!

Gönül dedi ki: ‘Şu balçıktan yaratılmış eve uçup gelmeden önce, iş yurdunda, ezel âleminde idim!

Sonra o iş yurdundan, o sanat evinden uça uça, sanatı yaratanın evine geldim!’ ” (G.952/7-8-9).

...

“Bir hakîm dedi ki: ‘Yazıda bir kargayla bir leyleğin beraberce koşup uçmakta olduğunu gördüm. Hayret ettim, bakalım aralarındaki kadr-i müştereke ait emare bulabilir miyim diye hâllerini araştırmaya koyuldum. Hayretle yanlarına yaklaşıncaya gördüm ki ikisi de total!’ Hele arşa mensup bir doğanla ferşin malı olan bir yarasa nasıl olur da beraber bulunur? Biri İliyyîn’in güneşi, öbürü Siccîn’in yarasası. Biri her ayıptan arınmış tertemiz bir nur, öbürü her kapının dilencisi bir kör. Biri Pervin burcuna ziya veren bir ay, öbürü fişkıda debelenen bir kurt. Biri Yusuf yüzlü, İsa nefesli; öbürü bir kurt, yahut çingiraklı bir eşek. Biri Lâmekân âleminde uçmakta... Öbürü köpekler gibi samanlıkta kalakalmış!’” (M. C.2/2100-2110)

Mevlânâ, bazen birkaç kuşu bir hikâye bütünlüğü içinde kurgular. Bakara suresi 260. ayette geçen dört kuşu, insanın benliği içinde yer alan değişik huy ve mizaçlar bağlamında tefsir edip yorumlar. Burada, belirsiz olan kuşları belirginleştirerek onlara birtakım özellikler yükler. Mevlânâ, Hz. İbrahim’in yeniden dirilme konusundaki tereddüdünü giderme noktasında Allah’ın “Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler.” hitabı şeklindeki ayetini çok farklı bir tefsir ilavesi ile tevil etmektedir:

“Ey idraki güneşe benzeyen, sen vaktin Halil’isin. Bu yol kesen dört kuşu öldür! Çünkü bunların her biri de karga gibi akıllıların akıl gözlerini oyar, çıkarır. Tene ait dört huy, Halil’in kuşlarına benzer. Onları kesmek cana yol açar. Ey Halil, iyiden kötüden kurtulmak için kes onların başlarını da ayaklar setten kurtulsun. Kül sensin, hepsi de

senin cüz'lerindir. Çöz ayaklarını, onların ayakları senin ayakların demektir. Âlem, senin yüzünden ruhların uçtuğu, toplandığı bir yer hâline gelir; bir atlı, yüzlerce orduya dayanç olur. Çünkü bu ten dört huyun durağıdır, o huyların adları, dört fitneci kuştur. Halkın ebedî olarak diriliğini istersen bu dört şom ve kötü kuşun başlarını kes. Sonra da onları bir başka çeşit dirilt de artık onlardan bir zarar gelmesin. Dört yol kesen manevi kuş, halkın gönlünü yurt edinmiştir. Bütün gönüllere emir olursan, ey kişi, bu zamanda Allah'ın halifesi sensin. Bu dört diri kuşun kes başlarını da ebedî olmayan halkı ebedîleştir! Bu kuşlar, kaz, tavus, kuzgun ve horozdur. Bunların içlerdeki benzerleri de dört huydur. Kaz hırstır, horoz şehvet. Makam tavusa benzer, kuzgun dileğe. Kuzgunun dileği, ebedî olmak yahut uzun bir ömre kavuşmaktır, bunu umar durur. Hırs kazı, kuru yaş ne bulursa yere gömer. Bir an bile kursağı durmaz. Allah buyruğundan yalnız 'yiyin' hükmünü duymuştur. Yağmacıya benzer, evini kazar, çabuk çabuk dağarcığını doldurmaya bakar. İyi kötü ne olursa dağarcığına tıkar. İnci tanelerini de oraya tıktırır, nohut tanelerini de." (M. C.5/30-49)

Mevlânâ, "Mesnevî"nin dördüncü cildinde ise dört kuş sembolünü farklı bir anlamda yorumlamaktadır. Bu dört kuş, insanın bedenini oluşturan ve dört unsur olarak bilinen su, hava, toprak ve ateştir:

"Toprak, bedenini toprağına 'Dön geri, canı bırak, toz gibi bize gel. Sen, bizim cinsimizdensin, bedenden, o rutubetli yurttan kurtulup bize gelmen daha doğru.' der. Beden de 'Doğru... Ben de senin gibi ayrılıktan perişanım, fakat ayağım bağlı.' diye cevap verir. Sular, 'Ey yaşlı gurbetten gel, bize ulaş.' diye bedenini yaşlığını aramakta. Esir, 'Sen ateştensin... Aslına ulaşma yolunu tut.' diye bedenini hararetini çağırıp durmaktadır. Unsurların ipsiz, halatsız çekişleri yüzünden bedende yetmiş iki türlü illet vardır. İlet, unsurlar, birbirlerini bıraksınlar diye bedeni koparıp dağıtmak üzere gelir. Bu unsurlar ayakları bağlı dört kuştur. Ölüm, hastalık ve illet de onların ayak bağlarını çözer. Birbirlerine bağlı olan ayakları çözüldü, açıldı mı her unsur kuşu hemencecik uçuverir." (M. C.4/4420-4429)

Mevlânâ'nın bu anlatımında kötü bir sembol olarak karşımıza çıkan kaz, başka bir hikâyede insanda potansiyel olarak mevcut olan ilahi yönü temsil etmektedir. Kaz ve tavuk hikâyesinde ifade edildiği gibi, insanın tıynetinde asli varlık olan "Mutlak Varlık"a karşı bir meyil ve alışkınlık vardır. Bu mizaç, illaki kendisini öyle ya da böyle gösterecektir:

“Seni tavuk yetiştirdi, kanadının altında büyüttü. Sana dadılık etti ama sen yine kaz palazısın. Anan o denizin kazıdır. Ancak dadın toprağa mensuptu, dadın bu kuruluğa tapardı. Gönlündeki denize olan meyil yok mu? O tabiat, sana anandan mirastır. Fakat kuruluğa olan meylin de dadından geçme. Bırak dadıyı, onun reyı kötü, isabetsiz! Dadıyı karada bırak, yürü, kazlar gibi mânâ denizine koş, dal denize! Anan seni sudan korkutursa sakın sen korkma, hemen denize koş! Sen kazsın, karada da yasarsın, denizde de. Kümes hayvanları gibi kokuşuk kümesli bir hayvan değilsin ya!” (M. C.2/ 3770)

Mitolojik Kuşlar

Efsanevi kuşlar, lâ-mekân yani yuvasız, yuvaya muhtaç olmayan kuşlardır. Onların dünyevi olan yuva ve yiyinti gairesinden uzak olmaları, terk-i dünya yapmış olan dervişlerin hâlleri ile örtüşmektedir. Kafdağı’nın arkasına, bütün zorlukları aşarak giden ve kuşların şahını görebilen “sîmurg” yani otuz kuş, aslında bir bilinç aydınlanması yaşamışlardır. Yani aradıklarının aslında kendileri veya kendilerinde olduğunu idrak etmişlerdir. Bu durum, analogik olarak kendi iç dünyasında yolculuk yaparak Hak ve hakikati arayan sâlikin Hakk’ı müşahede etmeye başlamasıdır. Kendi irade ve benliğinden sıyrılan âşığın iradesi, Sevgili’nin iradesi ile dolar. Böylece konuşan âşik değil, Sevgili’dir. “Sîmurg u ankâ” şeklindeki kullanımı ile ankâ kuşuyla anılmış ve bu tamlama zamanla “zümrüd-i ankâ” şekline dönüşmüştür. Oysaki bu iki kuş farklı kuşlardır. Ankâ ise boynu uzun bir kuş olduğu için bu adı almıştır. Hakkında değişik rivayetler anlatılmakla birlikte, Kafdağı’nda yaşaması ve kanaatin sembolü olması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Kaknus (feliks) ise kendi küllerinden yeniden doğan kuştur. Bu da tasavvuftaki “Ölmeden önce ölmek” ve “Her dem yeniden doğmak” düsturlarıyla benzerlikler göstermektedir. Çünkü aşk, her daim yeniden doğmaktır. Hüme kuşu ise gelenekte “devlet kuşu” olarak da bilinen kuştur. Çok yücelerden uçar ve gölgesi yere düşmezmiş. Buna rağmen gölgesi her kimin üzerine düşerse talih, ikbal, baht onun olurmuş:

“Güneşte o lütuf var ki yarasanın önünde ölür; fakat buna imkân olmadığından: ‘Ey baykuş! Benim lütfum herkese ermiştir, sana da ihsanda bulunmak isterim. Sen öl; çünkü buna imkân vardır. Böyle yaparsan benim yüceliğimin nurundan nasibini alırsın. Baykuşluktan çıkıp, yakınlık Kafi’nin Anka’sı olursun, diyor” (Fih. : 39).

Mevlânâ, aşağıdaki kurgusunda kuşları zayıf ve yüce olmak üzere iki sınıfa ayırmaktadır. Tabii bu sınıflandırma esasında insanlar için yapılmaktadır. Dünyevi zaafı olan, mala mülke, mevki ve makama meyilli, gönüllerini dünyaya ait olanlarla dolduran insanları bu zafiyetlerinden dolayı zayıf kuşlara benzetmektedir. Buna mukabil ulu kuşlara benzettiği âşıkları ise ahiret mülkünün tuzağına düşen kuşlara benzetmektedir. İşin esasında âşıklar, ahiret mülkünün tuzağına da düşmezler. Zira onlar, “terk-i dünyâ”nın yanı sıra “terk-i ukbâ” da yaparlar, hatta bunları terk ettikleri düşüncesini bile terk (terk-i terk) ederler:

“Dünya malı, zayıf kuşların tuzağıdır... Ahiret mülkü, yüce kuşların tuzağı! Hatta bu ahiret mülkü, öyle bir derin tuzaktır ki ulu ulu kuşları avlar!” (M. C.4/647)

Mevlânâ, şiirlerinde en çok Zümrüd-i ankâ ve Kafdağı’na yer verir. Kemâlâtın ve kanaatin göstergesi olan bu mitolojik kuş, bütün bu olumlu taraflarına rağmen aşk söz konusu olunca ikinci planda kalmaktadır. Onun Zümrüd-i ankâ vasfının var olma sebebi de aşk tuzağına düşmesiyle bir anlam kazanmaktadır. Zaten Mevlânâ’nın duygu dünyasının tam ortasında aşk vardır:

“Zümrüd-i ankâ Kafdağı’na doğru hoşça uçar gider. Ama aşk tuzağını görünce artık uçamaz olur. Gelir, aşkın tuzağına düşer.” (G.263/8)

Bazen aşk makamını o kadar yücelerde tahayyül eder ki oralara ne ankâ ne de devlet kuşu yükselebilir:

“Aklım bana dedi ki: ‘Kalk, misafir gelmedi diye ayağı kırılmış gibi ne oturuyorsun? Kalk gökyüzü misafirlerine doğru uç git!’ Bedenimden gönül güvercinim çıktı, senin evinin damına doğru uçtu. Ben, arkasından ‘Gönül güvercinim gitti, gelmez!’ diye bülbül gibi feryada başladım. Sonra gönül güvercinimi yakalamak için doğanlar gibi peşinden uçtum. Öyle havalandım, öyle yükseklerle vardım ki benimle beraber ne devlet kuşu ne de zümrüd-i ankâ oralara gelebildi.” (G.332/7-8)

Pislikle beslenen, bed sesli karga ile devlet kuşunu kıyaslarken de şöyle söyler:

“Elinden kaçan kargaya bakma; sana mutluluk gölgesi düşüren devlet kuşuna bak!”
(G.495/5)

Mevlânâ, aşağıdaki söylemlerinde ise ankâ kuşunu hem olumlu hem de yetersizlik noktasında olumsuz olarak kullanmaktadır:

“Yüz binlerce gönül kuşunun çok kanat çırtıkları için kanatlarının döküldüğünü gör, fakat Kafdağı’ndan, zümrüd-i ankâdan bir şey sorma!” (G.572/6)

“O ankâ gibi bütün kuşları geçmiştir. Göklere yol bulamadı da o zavallı, Kafdağı’nda kaldı.” (G.627/10)

“Yine Kafdağı’ndan aşk ankâsı geldi. Yine candan aşkın naraları, heyheyleri yükselmeye başladı.” (G.633/1)

“Bu acayip tuzağa, dünya tuzağına, zümrüd-i ankânın bile ayağı tutulmuş kalmış iken, benim gibi bir serçe bu tuzaktan nasıl kurtulabilir?” (G.257/3)

İlahi rahmetler ve lütuflar olarak gördüğü tecellileri, her seher gökyüzünden uçup gelen devlet kuşları olarak görmektedir. Ancak bu devlet kuşlarını yakalamak için tuzaklar kurmaktan gerekmektedir. Nitekim tasavvufi seyr u sülûkun en önemli taraflarından birini “sa’y u gayret” oluşturmaktadır. Tasavvuf yolu çetin ve meşakkatli bir yolu olup pek çok mâniâlarla doludur. Zaten kemâlât da o zorlukları tecrübe ederek, birebir yaşayarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla her an yeryüzüne inen ilahi rahmetleri yakalamak için ciddi çabalar göstermek gerekmektedir:

“Her seher vakti, senden uçup gelen devlet kuşuna, gönülden, gözden tuzaklar kursak.” (G.850/2)

İnsanın iki tarafı vardır. Biri balçık ve toprakla sembolize edilen beden tarafı, diğeri ise kuşlar ve uçmak fiili ile sembolize edilen ruh tarafı. İşte mana âleminin göğünde kanat çırpan ruhlar, yaratılarak beden çamuruna saplandı. Tekrar bu çamurdan kurtularak mana göğüne yükselmeleri gerekmektedir. Bu kolay bir şey değildir; ancak bütün güzelliklere, zorluk ve sıkıntıların üstesinden gelinerek ulaşılabilir:

“Su kuşlarının da karada uçan kuşların da kanatları, balçığa saplandı kaldı! Ey devlet kuşu; aşk kanatlarını aç ve onlara doğru uç!” (G.1008/5)

İlginç bir benzetme de insanların mizacındaki ilahi yöne işaret ettiği şu sözlerinde karşımıza çıkmaktadır. O, insanlardaki süfli ve ulvi yöne şu şekilde işaret eder:

“Melek ülkesinin kuşu gökyüzüne doğru; o yönü olmayan yöne doğru uçar, o yana uçar gider. Sîmurg’un yumurtasından doğan kuş, Sîmurg’un bulunduğu yerden, başka bir yere nasıl uçar gider; söyle.” (R.389)

Alıcı Kuşlar

Avcı ve yırtıcı kuşlar, insan kalabalıklarından uzakta yaşamaları, temiz ve taze etlerle beslenmeleri, avlanmalarına bağlı olarak bir gayretin içinde olmaları gibi yönlerden, seçkin ve elit bir topluluk olan âşıkları sembolize ederler. Kartal, sungur, atmaca, şahin ve doğan gibi kuşlar aynı zamanda aktif olmanın, hareketli ve dinamik olmanın, yüksekliğin göstergelerindedir. Bütün bu yönleriyle de nezih ve seçkin kuşlardır. Âşıkların ve Hak yolcularının bu kuşlarla sembolize ediliyor olmasının bu yönlerle ciddi ilgileri mevcuttur:

“Aşk deryasının kıyısında çeşitli renklerde güzel su kuşları var. Onları avlayacak gönül, onları yakalayacak şahin, doğan kuşu nerede?” (G.230/4)

“Davuldan ve davula vurulan tokmaktan ‘Geri dön!’ haberini duyunca, doğan, nasıl olur da avı bırakıp gerisin geri sultana doğru uçmaz?” (G.657/3)

“Hocam ben ne biçim bir kuşum. Ne keklige benziyorum ne de doğana. Ne güzelim ne çirkin, ne buyum ne oyum.” (G.690/5)

“Ben bir doğan kuşuyum. O ruhani padişah yine beni gizlice çağırıp, beni padişahlara bir şekilde yücelere doğru çekip götürmede.” (G.697/10)

“Can harman yerine yine geldik. Doğan kuşu gibi padişaha doğru yine uçtuk geldik.” (G.758/1)

“Ben, doğan kuşları gibi padişahın bileğini seçtim. Akbaba gibi leş kokusunu istemiyorum!” (G.806/4)

“Şahin, doğan kuşuna diyor ki: ‘Bu güzel avları yokluktan kim aldı da yeryüzüne getirdi?’ ” (G.1024/19)

“Sen, göklerde uçan bir kuşsun; şu kirli toprağa konan kuş değilsin! Sen, bu dünyaya mensup değilsin; öteki dünyanın avısın! Sen de bizim çayırılığımızdansın, bize yabancı değilsin!” (G.1339/10)

Sıradan kuşlar

Mevlânâ'nın şiirlerinde değişik yönleri ile papağan (tûtî/dudu), üveyik, bülbül, güvercin, yarasa, keklik, serçe, hüdhüd, karga, akbaba, kaz, tavus, tavuk, horoz, leylek, kumru, baykuş, şahin, doğan vb. kuşlar; gök kuşları, can/ruh kuşları, vahdet kuşu, gönül kuşu, su kuşları, anaç kuş, yavru kuş gibi genel kuş nitelermeleri; yuva, tuzak, yumurta, kafes, yem, kanat, av, uçmak gibi kuşlarla ilgili kavram ve kelimeler kullanılmıştır. Mutlak hakikati, varlığı ve insanın kendisini idrakte bir analogi ve sembol olarak kullanılan kuşlar, bütün bunların algılanmasında çok önem arz etmektedir. Sonuçta “canlı ve tutarlı bir semboller sistemi insanın kendisi, içinde yaşadığı toplum ve nihayet evren ile ahenk içinde olduğunu hissetmesini sağlar ve kişiye kolektif eylem ilhamı verir” (Uluç, 2007: 40).

“Üveyik kuşu; ‘Ku, ku, o sevgili nerede, nerede, onu arıyorum?’ diyerek bahçeye geldi. Güzel sesli âşık bülbül de; ‘Görmüyor musun; aradığın burada!’ diye gülü gösterdi.” (G.63/9)

“Kuşlar ve bülbüller dallara konmuşlar da bekçilik ederler. Bu bekçilerin maaşı da Allah'ın gizli hazinesinden verilir.” (G.873/10)

“Senin kuş gibi kanatların var. Kolu kanadı olan mert kişilerin korkusu olur mu? Korkma; kanatlarını aç, göklere, ötelere yüksel!” (G.184/5)

“Halk su kuşları gibi can denizinden doğmuşlardır. O denizden doğup gelen kuş, burada nasıl yerleşir? Nasıl konak tutar?” (G.195/9)

“Karga gübreye âşıkça ona de ki: ‘O sevgi ona yaraşır, ama gül bahçesinde yeşillikler içinde bülbüllerin gülü sevmeleri ne de hoştur.’ Yani şehvet peşinde koşarak fâni güzellere gönül verenler, koşsun dursunlar ama sonu utanç olan kirli arzularından kendilerini kurtararak gerçek sevgiliyi bulanlar ne mutlu kişilerdir.” (G.205/3)

“Söyleyen bir dudu kuşuyum. Çünkü şükür yurdum odur. Durmadan öten bir bülbül oldum. Çünkü gülüm de gül bahçem de odur.” (G.229/2)

“Şu geveze leyleğe bak! Minbere çıkmış; ‘Ey dostlar, ne duruyorsunuz? Haydi, çalışma zamanı, iş zamanı geldi; herkes uykudan uyandı; siz de uyanın!’ diye laklak edip duruyor.” (G.451/8)

“Leylek, bütün kuşların arifidir; ‘Lek lek!’ der dururlar! Onun ne dediğini biliyor musun? ‘Ey yardım istenen Allah; mülk de senindir, emir de senindir! Hamd ve sena, ancak sana mahsustur!’” (G.882/60)

“İlkbahar mevsimi kanatlarında binlerce renkler bulunan tavus kuşu gibi geldi, her tarafı süsledi, güzelleştirdi. Bahara: ‘Sen nerelerden çıkageldin?’ diye sordum. ‘Ben ötelere, onun güzellik bahçesinden geldim.’ diye cevap verdi.” (G.705/6)

“Baykuşların arasında kalmış, aşk sarhoşu bir bülbül gibi idin. Gül bahçesinin kokusunu alınca, dayanamadın, oraya doğru uçup gittin.” (G.1199/3)

“Tavuklar avlunun içinde yeme doğru uçuşurlar, kuşlar kurtulmak için havalanırlar, uçup giderler. Ey genç! Bu uçuşlar arasında fark vardır. Biri alçaklığa uçuş, öbürü cennetlere uçuştur. Bu iki uçuşta da ilk önce bir zevk vardır. Fakat denenince, sıkıntılar başlatınca, aradaki fark meydana çıkar.” (G.1039/4-5-6)

Sonuç

Şiir dili, üst ve sembolik bir dildir. Dolayısıyla günlük kullanımda olan sıradan dilden oldukça farklı ve ayrıdır. Tasavvufun Yaratıcı, varlık ve insanla ilgili deruni düşünceleri ve umdeleri ise sıradan algıların üstündedir. Bu sebeple her aklın ve bilincin kavrayış mertebesi buna ulaşmamaktadır. Ancak hakikati idrak etmiş, kendini gerçekleştirmiş bilinçler bu algı seviyesine ulaşmışlardır. Bütün bunların yanı sıra, bu hakikatleri herkese anlatmanın da bir yolu olmalıdır. İşte şairler ve mutasavvıflar, tasavvufun ve şiirin gizemine rağmen, bu hakikatleri insanlara öyle ya da böyle anlatma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bunun yolu olarak da tecrübi âlemdeki varlık ve olguları görmüşlerdir. Çünkü tasavvufun en önemli düşüncelerinden biri de bu âlemin tamamen veya parça parça üst âlemin anlaşılmasında bize ipuçları veren sırları olduğudur. Önemli olan bunu tefekkür edip algılamaktan geçmektedir.

İnsanın bu sınırlandırılmış madde boyutunu, sınırlı iradesi ile aşmasının en önemli tarafı sembolik anlatımlardır. Bir yönüyle yere mahkûm, diğer yönüyle ise mâverâyâ, ötelere kanat açabilen kuşlar, insanı ifade etmede en önemli sembollerden görülmüştür. Bütün topluluklarda ve kültürlerde olmakla birlikte, ortak Şark ve İslam toplumlarında kuşlar yaygın kullanılan sembollerdendir. Mevlânâ da bu gerçeklikten yola çıkarak eserlerinde, anlatılması zor olan tasavvufî ontolojiyi anlatmada kuş metaforundan yararlanmıştı. Mitolojik kuşlar

olan sîmurg, ankâ ve devlet kuşunu üst âleme mensup aşk kuşları olarak görürken; karga, akbaba, baykuş, kaz ve leylek gibi kuşları ise dünyevi pisliklere batmış, uğursuz, bön ve geveze insanları anlatmada kullanmıştır. Ancak kaz aynı zamanda tavuğa nispet edilerek vahdet yolcusunu, leylek de bir yerde arif kişiyi temsil etmiştir. Doğan, şahin, bülbül, üveyik, tûtî ve benzeri kuşlar, Hakk'ı dillendiren ve hakikat yolcusu olan kuşlardır.

Kaynaklar

Ceylan, Ömür (2007), **Kuşlar Divanı-Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yayınları, İstanbul.

Mevlânâ (1985), **Mesnevî ve Şerhi** (Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı), MEB Yayınları, İstanbul

Mevlânâ (1985), **Fîhi mâ-fih** (Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı), MEB Yayınları, İstanbul

Mevlânâ (2000), **Dîvân-ı Kebîr'den Seçmeler** (Hazırlayan: Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul

Sa'dî (1991), **Gülistân** (Çeviren: Hikmet İlaydın), MEB Yayınları, İstanbul

Uluç, Tahir (2002), **İbn Arabî Anısına-Makaleler**, İnsan Yayınları, İstanbul

Uluç, Tahir (2007), **İbn Arabî'de Sembolizm**, İnsan Yayınları, İstanbul